

1. ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАПОВІДНОЇ СПРАВИ, АБІОТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 504.6(477.43/44):502.7

*Дир. Я.С. Бовт; заст. дир. Г.В. Стрянець,
ст. наук. співроб. – Природний заповідник "Розточчя",
НЛТУ України, м. Львів*

ІСТОРІЯ ЗАПОВІДНОЇ СПРАВИ ТА ПРИРОДНИЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НА РОЗТОЧЧІ

Висвітлено історію заповідної справи на Розточчі, наведено дані щодо перших заповідних територій, починаючи з XIX ст. до наших днів у регіоні досліджень, а також інформацію про дослідників природи та засновників заповідної справи. Робота містить відомості про об'єкти природно-заповідного фонду, які існують на території Розточчя. Накреслено перспективи створення міжнародного українсько-польського біосферного резервату "Розточчя".

Ключові слова: заповідна справа, Розточчя, природно-заповідні об'єкти, пам'ятки природи, резервати.

Вступ. Розточчя – фізико-географічний регіон, що займає частини територій двох сусідніх держав – Республіки Польщі та України. Історично склалося так, що ця територія в різні епохи належала різним державам: Польщі, Австро-Угорщині, Німеччині, Радянському Союзу, переживала кризи та розквіт заповідної справи. На цих теренах працювало багато славетних вчених різних національностей, які не тільки вивчали природу, але й оберігали її, навіть ціною власного життя. Мета роботи – дослідити історію заповідної справи та природничих досліджень в регіоні Розточчя.

Результати дослідження. Своїм корінням історія заповідної справи сягає XIX ст., а перші празаповідники з'явилися за часів Київської Русі. У наших далеких предків в особливій шані були ліси, які заміняли їм храми. Перші лісові "заповідники" слов'яни-язичники називали божеліссям, гай-богом, божницею, святибором, праведним лісом. Стародавні літописці писали, що слов'яни обожнювали деякі озера, ріки, струмки. Звичай освячувати джерела залишився до наших днів.

В епоху феодалізму заповідні території слугували, зазвичай, для розведення дичини і були місцем для полювання знаті, ретельно оберігалися монастирські ліси. У XVIII ст. почали заповідати ліси виключно з естетичних міркувань. Першим заповідником в Україні (у сучасному розумінні слова) була не всім відома "Асканія Нова", а "Пам'ятка Пеняцька" на Львівщині, організована на три роки раніше – у 1886 р. з ініціативи В. Дзідушицького, депутата Галицького сейму, орнітолога-любителя і мецената, засновника відомого Львівського природознавчого музею. Резерват "Пам'ятка Пеняцька" – це 20 гектарів букового пралісу біля с. Пеняки під Бродами, проіснував до часів Другої світової війни, а потім був знищений [1, 2].

Наприкінці XIX ст. у Західній Європі і Галичині, зокрема, зародився рух за охорону пам'яток природи. Одним з перших засновників заповідної

справи на наших теренах був відомий польський ботанік Мар'ян Раціборський (1860-1917). Вищу освіту здобував в декількох вузах, зокрема у Львівській Політехніці. З 1906 р. викладав ботаніку в Львівському університеті, в цьому ж році став професором, а також засновником та директором Біолого-ботанічного інституту. В цей час вчений розвинув активну діяльність з інвентаризації і охорони пам'яток природи Галичини. З такою ідеєю М. Раціборський виступав на з'їзді лікарів і натуралістів, що відбувся у 1907 р. у Львові. До природоохоронної діяльності він залучив Польське товариство натуралістів ім. Н. Коперніка у Львові, виступав з лекціями перед різною аудиторією, а в 1908 р. видав брошуру (одну з перших в Польщі і першу в Західній Україні) про природні об'єкти Західної України, варті заповідання. Професор доклав немало зусиль, щоб у провінційних містечках відкривалися музеї-осередки екологічної просвіти.

Першою офіційно затвердженою у 1919 р. пам'яткою природи на Розточчі став резерват "Модринова алея на Гараї" біля Жовкви (яка існує і сьогодні). У 1930-х рр. було взято під охорону липові алеї в Шклі і Крехові, вікові дуби у Стариськах (Старичах) і Немирові, вікові буки у Стариськах, Грибовичах, Глинському, Шклі, Немирові, біля Фійни і Верещиці, а також окремі ділянки букових лісів біля Лелехівки і в урочищі Ставки [3,6].

Сучасник М. Раціборського відомий юрист, доктор економіки і права Ян Павліковський (1860-1939), викладав у академії Землеробства у Дублянах і був одним із перших в Галичині ідеологів організації охорони природи. Він став відомим як творець природоохоронної філософії. Ян Павліковський – автор класичних творів "Культура і природа", "Про лик земний", засновник першого громадського природоохоронного товариства.

На території Українського Розточчя першими природоохоронними закладами були мисливські господарства, які регулювали безсистемне знищення дикої фауни регіону. В середині XIX ст. виникло господарство "Майдан", організоване бароном Буолем. Тут же барон заклав перший орнітологічний музей Львівщини. Нові мисливські господарства були закладені в Янові, Лелехівці, Вишеньці у 20-х роках XX ст. На початку 1930-х рр. у Городжеві і Лаврикові були організовані мисливські терени першого українського товариства "Тур", а в 1936 р. – перші відділи Ліги охорони звірів у Жовкві і Немирові [3, 5]. До 1939 р. на Галичині було створено 70 лісових, степових і водних резерватів, частина яких у роки війни була знищена.

Протягом 1904-1914 рр., завдяки зусиллям таких відомих природодослідників, як А. Ломницький, В. Шафер, М. Кочвара та інших, було запропоновано для заповідання цілу низку цінних природних об'єктів: Страдчанську печеру, Королеву гору (Королівський ніс) і урочище Ярина біля Янова, торфовище над Янівським ставом (урочище Заливки), озеро у Великому Голоску, джерела Грибовицького яру, скелясті гори Осова і Лиса біля Брюхович, сосновий ліс Голоска, болото Стені біля Шкла й інші [1-3]. Більшість намірів щодо заповідання здійснилися аж у 70-90 ті роки минулого століття (Королева Гора, Страдчанська печера), а такі ділянки як урочище Ярина, болото Стені з плином часу втратили свою унікальність.

Наприкінці 30-х років у Західній Україні було створено близько 30 резерватів і Національний парк у Чорногорі [1, 2]. В цей час працювали відомі українські вчені-натуралісти: Ш. Вердак (1883-1949), В. Брігідер (1882-1952), Й. Пачоський (1864-1942), А. П'ясецький (1909-1942), В. Шафер (1886-1970), П. Погребняк (1900-1976), які доклали чимало зусиль, для збереження дикої природи.

Унікальні за різноманіттям ліси Розточчя почали заповідати з ініціативи митрополита Київсько-Галицької митрополії Андрея Шептицького. Блаженний митрополит був активним сподвижником природоохоронної справи, як почесний член Наукового товариства ім. Тараса Шевченка він долучився у 1934 р. до створення кедрового заповідника в Горганах. У 1938 р. митрополія закупила 4 тис. га лісу біля Янова та с. Лозини для збереження і вивчення, на базі якого було утворено Янівське дослідне надлісництво та Лісову дослідну станцію. Роботу з вивчення та збереження лісів очолив доцент лісового факультету Львівської політехніки Андрій П'ясецький, який в умовах німецької окупації започаткував Український лісовий науково-дослідний інститут. А. П'ясецький заклав у Янівському дослідному надлісництві профіль типів лісу для проведення стаціонарних досліджень з метою виявлення динамічних закономірностей між лісорослинними асоціаціями і лісорослинними умовами (включаючи вивчення ґрунтових розрізів) та перебігу основних біологічних процесів у їх межах [6]. Сьогодні профіль типів лісу А. П'ясецького – один з головних наукових об'єктів Природного заповідника "Розточчя". Завдяки своїм особистим зв'язкам з європейськими науковцями А. П'ясецький домігся заборони на вирубування розточьких лісів, за що його розстріляли нацисти після тривалого ув'язнення.

Після загибелі А. П'ясецького митрополит А. Шептицький не перестав опікуватися долею Янівських лісів. У серпні 1943 р. він звернувся до окупаційної влади з вимогою: "щоби корисна праця українських лісівників, розпочата Божим благословенням, була дальше продовжена. Тому прошу забезпечити дальше існування українського лісового науково-дослідного лісництва в Янові з метою ведення дослідних праць і вишколу фахових сил, як це в моїй ініціативі 1938 р. було подумано".

У 1970-ті – 1980-ті роки заповідна справа відроджується на теренах Розточчя і відзначається швидким розвитком нових форм заповідання: створюються заповідні об'єкти значної площі, зокрема, лісові заказники "Грядя" (1166 га), "Завадівський" (3516 га), "Чортова скеля" (414 га), "Львівський" (522 га), "Винниківський" (868 га).

У 1984 р. з ініціативи провідних екологів та вчених Львівського лісотехнічного інституту (таких як С. Стойко, С. Шевченко, М. Горшенін, М. Калінін, В. Кучерявий, П. Халаїм, Я. Дубина) створено державний заповідник "Розточчя" (2084,5 га) – об'єкт найвищого рангу заповідання, єдиний на Львівщині. Заповідник з перших років своєї діяльності став осередком ґрунтовних наукових досліджень у регіоні Розточчя, що проводились науковим відділом заповідника та фахівцями інших наукових установ та вузів колишнього СРСР. Наукові дослідження, передусім були спрямовані на інвен-

таризацію флори, рослинності (І. Данилків, М. Сорока, І. Базюк та ін.), фауни безхребетних (Л. Лугова, В. Різун, Р. Філик та ін.) та хребетних тварин (О. Луговой, А. Гузій та ін.) на території заповідника та проведення лісівничих (А. Швиденко, Ю. Гринюк, Г. Стрянець, Н. Ференц) географічних (Я. Дубина, З. Яцюк, В. Брусак та ін.), мікробіологічних (О. Щербакова, В. Яцюк, Ю. Петров) та інших досліджень.

На початку 1990 рр. на Українському Розточчі було створено орнітологічний заказник "Янівські чаплі" (16 га), комплексну пам'ятку природи "Страдчанська" (28,9 га) та регіональний ландшафтний парк "Знесіння" (312 га) у Львові (табл.).

Табл. Об'єкти природно-заповідного фонду на території Розточчя

№	Назва об'єкта	Розташування	Рік створення	Площа, га
1	Природний заповідник "Розточчя"	Яворівський р-н	1984	2084,5
2	Національний природний парк "Яворівський"	Яворівський р-н, Жовківський р-н	1998	7078,6
3	Регіональний ландшафтний парк "Равське Розточчя"	Жовківський р-н, Яворівський р-н	2007	19103
4	Регіональний ландшафтний парк "Знесіння"	м. Львів	1993	312,1
5	Лісовий заказник "Завадівський"	Яворівський р-н, Жовківський р-н	1984	3561,0
6	Лісовий заказник "Гряда"	Яворівський р-н,	1984	1149,0
7	Потелицький гідрологічний заказник	Жовківський р-н	1980	162,0
8	Ентомологічний заказник "За гора"	Жовківський р-н	1984	0,5
9	Орнітологічний заказник Чолгинський	Яворівський р-н,	1997	820,0
10	Орнітологічний заказник "Янівські чаплі"	Яворівський р-н,	1995	16
11	Лісовий заказник "Львівський"		1984	523
12	Лісовий заказник "Винниківський"	Пустомитівський р-н	1984	848,0
13	Лісовий заказник "Чортова скеля"	Пустомитівський р-н	1984	353,0
14	Заповідне урочище "Журі"	Жовківський р-н,	1984	29,0
15	Заповідне урочище "Майдан"	Жовківський р-н,	1984	17,0
16	Заповідне урочище "Немирів"	Яворівський р-н,	1984	276
17	Комплексна пам'ятка природи "Страдчанська"	Яворівський р-н	1997	29
18	Геологічна пам'ятка природи "Кортумова гора"		1984	21,4
Парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва				
19	Парк курорту "Шкло"	смт Шкло	1984	96,0
20	Парк курорту "Немирів"	смт. Немирів	1984	26
21	Лісопарк "Погулянка"	м. Львів	1984	100,3
Ботанічні сади				
22	Ботанічний сад Національного лісотехнічного університету України	с. Страдч, Яворівський р-н		4,1
	Всього		22567,8	

Після проведення різнобічних наукових досліджень на території було запропоновано розширити територію заповідника, аби репрезентувати при-

родні комплекси усього регіону. Робочою групою, до складу якої входили науковці УкрДЛТУ, заповідника, ЛНУ ім. І. Франка й інших наукових установ м. Львова було опрацьовано "Обґрунтування необхідності розширення території державного заповідника "Розточчя", згідно з яким проектувалось збільшити територію заповідника майже до 27 тис. га. На підставі цього обґрунтування Указом Президента України від 10.03.1994 р. за № 79/94 під розширення заповідника було зарезервовано 7 тис. га земель з унікальними і типовим природними комплексами Розточчя. Постановою Верховної Ради України від 22.09.1994 р. за № 177/94 затверджено Програму перспективного розвитку заповідної справи в Україні, якою у 1995 р. було заплановано розширення площі заповідника за рахунок зарезервованих територій буферної зони військового полігону. Через відомчі інтереси на зарезервованих територіях був створений Яворівський національний природний парк, відповідно до Указу Президента України від 4.07.1998 р. за № 744/98 [3, 4, 7].

Останні десять років активно розвивається українсько-польська співпраця та робота над створенням міжнародного білатерального резервату "Розточчя". У 2007 р. рішенням Львівської обласної ради створено Регіональний ландшафтний парк "Равське Розточчя", який має виконувати роль екологічного коридору між Україною та Польщею у біосферному резерваті. Наприкінці 2008 р. під керівництвом Державної служби заповідної справи Мінприроди України у МАБ ЮНЕСКО було подано пакет номінаційних документів на створення біосферного резервату "Розточчя"(БРР) на території України [7]. Після отримання сертифікату на українську ділянку, розпочнеться процес оформлення номінаційних документів на міжнародний біосферний резерват.

Висновки. Системна охорона природи на Розточчі розпочалася в кінці XIX ст. Першим українським заповідником була "Пам'ятка Пеняцька" на Львівщині, заснована на три роки раніше ніж "Асканія Нова", першим природохоронним об'єктом на Розточчі – резерват "Модринова алея на Гараї" біля Жовкви у 1919 р. Історія заповідної справи на Розточчі переживала часи розквіту і занепаду. Активно створювали природоохоронні об'єкти перед Першою світовою війною, в період між Першою та Другою світовими війнами та в 70-90-х роках минулого століття.

На сьогодні на території Українського Розточчя є 22 об'єкти ПЗФ: 1 природний заповідник, національний природний парк, 2 регіональні ландшафтні парки, 8 заказників, 3 заповідні урочища, 2 пам'ятки природи, 1 філія ботанічного саду, площа заповідних територій на Українському Розточчі досягнула 22 %.

Література

1. **Борейко В.Е.** История охраны природы Украины (X век – 1980 г.). – В 2-х т. / В.Е. Борейко. – К. : Изд-во Киев. экол.-культ. центр, 1997. – Т. 1. – 304 с. – Т. 2. – 192 с.
2. **Борейко В.Е.** История заповедного дела в Украине / В.Е. Борейко. – К. : Изд-во Киев. экол.-культур. центра, 1995. – 184 с.
3. **Брусак В.П.** Еволюція форм заповідання височини Розточчя протягом XX століття / В.П. Брусак, Ю.В. Зінько, Я.С. Кравчук, О.О. Нагорна, М.В. Чернявський // Соціально-

екологічні і економіко-правові аспекти розвитку заповідної справи на Україні : тези доп. наук.-практ. семінару. – Рахів. – 1992. – С. 21-23.

4. Бовт Я.С. Природний заповідник "Розточчя": перспективи і проблеми розвитку / Я.С. Бовт // Проблеми і перспективи розвитку природоохоронних об'єктів на Розточчі : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. – Львів : Вид-во "Логос", 2000. – С. 22-23.

5. Креснаводство і туристка. – Львів : Вид-во "Лего-Експрес", 1995. – № 1. – 20 с.

6. П'ясецький А. Про побудування і розвиток ряду типів українського лісу / А. П'ясецький. – Львів : Вид-во наук. тов. ім. Тараса Шевченка, 1942. – 210 с.

7. Стрямець Г. Ландшафтне і біологічне різноманіття української частини біосферного резервату "Розточчя" / Г. Стрямець, О. Данчук // Лісове та мисливське господарство: сучасний стан та перспективи розвитку : зб. наук. статей учасників Міжнар. наук.-практ. конф. (27-29 листопада 2007 р., м. Житомир). – Житомир : Вид-во "Волинь", 2007. – Т. I. – С. 71-76.

Бовт Я., Стрямець Г. История заповедного дела и естественных исследований на Расточьи

Описана история заповедного дела на Расточьи, приведены данные о первых заповедных территориях, начиная с XIX в. до наших дней в регионе исследований, а также информация об исследователях природы и основателей заповедного дела. Работа содержит ведомости об объектах природно-заповедного фонда, которые сейчас существуют на территории Расточья. Представлены перспективы создания международного украинско-польского биосферного резервата "Расточье".

Ключевые слова: заповедное дело, Расточье, природно-заповедные объекты, памятники природы, резерваты.

Bovt Ya., Stryamec G. History of the nature protected areas management in Roztochya region

The history of conservation within the Roztochya area, the data on the first protected areas, since the nineteenth century to present days in the study area and information on researchers and founders of the nature reserve management are shown. The paper contains information about protected areas that currently exist in the Roztochya region. Possibilities of establishing an international Polish-Ukrainian biosphere reserve "Roztochya" are shown.

Keywords: nature reserve, nature conservation, nature protected objects, monuments of nature reserves.

УДК 581.526

Проф. В.Д. Бондаренко, канд. с.-г. наук –
НЛТУ України, м. Львів

НАУКОВІ ЕКСПЕДИЦІЇ ЯК ФОРМА СПІВПРАЦІ ЗАПОВІДНИКІВ З УСТАНОВАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК І ВИЩИМИ НАВЧАЛЬНИМИ ЗАКЛАДАМИ УКРАЇНИ І ЗАРУБІЖЖЯ

Система наукових досліджень у заповідниках потребує оптимізації. Розглянуто можливості вдосконалення організаційного її напрямку в контексті вимог програми і методики "Літопису природи заповідника". Запропоновано схему співпраці заповідника з науковими установами різного підпорядкування.

Ключові слова: природний заповідник, організація наукових досліджень, "Літопис природи", наукові експедиції.

Мотив і актуальність даного повідомлення окреслились під час обговорення на науково-технічних радах "Літопису природи" заповідника "Медобори", заповідника "Розточчя", національних природних парків "Яворівський", "Сколівські Бескиди". Мета повідомлення – привернути увагу до потреби вдосконалення організаційних засад наукової діяльності природоохоронних установ. З цього приводу наведемо таку цитату: "Є питання, до яких ніх-